

*Rola prawa międzynarodowego
w rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych*

STANISŁAW PARZYMIES, JANUSZ SYMONIDES

Rola prawa międzynarodowego w rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych jest ogromna. Można wręcz powiedzieć, że prawo międzynarodowe, realizując swe wielorakie funkcje, przyczyniło się w znacznej mierze do tego, że stosunki międzynarodowe stały się samodzielną dyscypliną naukową, a przynajmniej, że za taką są uznawane w wielu krajach. Rozwój prawa międzynarodowego stanowi impuls do rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych. Nauka o stosunkach międzynarodowych ma złożony charakter. Powstała z syntezy kilku dyscyplin. W badaniach nad stosunkami międzynarodowymi uwzględnia się zagadnienia historyczne, geograficzne, ekonomiczne, socjologiczne i oczywiście prawne. Przedmiot nauki o stosunkach międzynarodowych jest więc znacznie szerszy niż przedmiot nauki prawa międzynarodowego, a prawo międzynarodowe jest ważnym, jeśli nie najważniejszym komponentem tej nauki.

Miejsce prawa międzynarodowego w teorii stosunków międzynarodowych

Jedną z krytycznych uwag, jakie można sformułować pod adresem teorii stosunków międzynarodowych, jest nieuwzględnianie, czy co najmniej niedoocenie, znaczenia prawa międzynarodowego. *Mimo swej wszechobecności, prawo międzynarodowe przyciągnęło względnie małą uwagę ze strony badaczy stosunków międzynarodowych. Ale także, niezależnie od ścisłego związku między polityką i prawem, badacze prawa międzynarodowego przywiązują względnie małą uwagę do polityki międzynarodowej. Dochodzi powoli do zbliżenia między nimi, ale jest ono daleko niepełne* – pisze Michael Byres¹¹. Wprawdzie od lat 80. XX wieku następuje rozwój teorii normatywnych w reakcji na teorie zwłaszcza neorealistyczne, jednak odwołują się one nie tylko do norm prawnomiędzynarodowych, lecz również do norm etycznych, moralnych czy kurtuazyjnych. Nie ulega wątpliwości, że każdy porządek międzynarodowy musi mieć komponent normatywny. Uwzględnia on pewien system wartości, obejmujący obecnie takie pojęcia jak: wolność, sprawiedliwość, demokracja, prawa człowieka czy ochrona środowiska. Nie można jednak w ten sam sposób traktować i sprowadzać do wspólnego mianownika z jednej strony norm etycznych, moralnych i kurtuazyjnych, z drugiej zaś norm prawa międzynarodowego.

Geografia ekonomiczna a nauka o stosunkach międzynarodowych

ANNA WRÓBEL

Znaczenie geografii ekonomicznej jako dyscypliny dla nauki o stosunkach międzynarodowych przejawia się w zaoferowaniu koncepcji przestrzeni. Jest to oryginalna koncepcja geografii, która może mieć zastosowanie w badaniu stosunków międzynarodowych. Chodzi w tym przypadku głównie o konstruowanie przestrzeni międzynarodowej, która może być definiowana w kategoriach globalnych, regionalnych lub jako przestrzeń geoeconomiczna. Celem niniejszego opracowania jest analiza pojęcia przestrzeni w geografii ekonomicznej oraz jego wykorzystania w ramach rozwijającego się ostatnio w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych paradygmatu „geoeconomii”, który posługuje się wspomnianym pojęciem przestrzeni geoeconomicznej. Termin ten stworzony przez amerykańskich badaczy stanowi podstawową kategorię pojęciową, którą posługują się m.in. autorzy pierwszej na polskim rynku całościowej publikacji opartej na założeniach geoeconomii, stanowiącej próbę pogłębienia wiedzy o zmianach w rozwoju i funkcjonowaniu współczesnych stosunków międzynarodowych pod wpływem nowych form międzynarodowej aktywności państw, przejawiających się w tworzeniu wokół nich nowej jakościowo przestrzeni, mającej niewiele wspólnego z tradycyjną, sprowadzaną do fizycznego obszaru innych państw, regionów i kontynentów, przestrzenią geopolityczną¹. Drugą część niniejszego opracowania to w dużej mierze prezentacja części wniosków wspomnianego zespołu badawczego dotyczących konstruowania przez państwa przestrzeni geoeconomicznej.

1. Przestrzeń i jej znaczenie w geografii ekonomicznej

Przestrzeń jest podstawowym pojęciem stosowanym w ramach geografii ekonomicznej. Należy jednak podkreślić, iż w analizach geograficzno-ekonomicznych mamy do czynienia jedynie z rzeczywistą przestrzenią trójwymiarową, w której mieszczą się różne formy działalności społecznej i ekonomicznej człowieka oraz ich uwarunkowania. W analizach tego typu nie spotykamy się zatem z przestrzenią absolutną rozumianą jako nieokreślony, nieograniczony, i nieskończony obszar mieszczący wszystkie byty przestrzenne. Wśród najczęściej analizowanych przez geografów ekonomicznych typów przestrzeni nale-

ży wymienić przestrzeń geograficzną oraz przestrzeń ekonomiczną. Przedmiotem analizy może być również przestrzeń społeczna i geodezyjna².

Przeźren geograficzna jest określana jako część powierzchni ziemi jakościowo zróżnicowana pod względem fizyczno-biologiczno-geodezyjnym, tworząca podłoże przyrodnicze, w którym człowiek mieszka pracuje i odpoczywa³. W przestrzeni geograficznej obowiązują prawa fizyki, biologii i chemii. Do podstawowych cech tak rozumianej przestrzeni geograficznej zalicza się⁴:

- ☞ ograniczenie jej zakresu – przestrzeń geograficzna jest zawsze ograniczona mniej lub bardziej wyraźnymi granicami, których przebieg jest prostoliniowy (południki, równoleżniki lub inne umowne linie proste przebiegające przez oznaczone punkty) lub nieregularny, gdy linie oznaczające granice przebiegają wzdłuż elementów fizjograficznych (rzeki, pasma górskie, granice między morzem a lądem);
- ☞ heterogeniczność pod względem przyrodniczym – przestrzeń geograficzna jest zróżnicowana pod względem przyrodniczym, ma określone właściwości przyrodnicze (rzeźba powierzchni, energia słoneczna, klimat, wody, gleby, roślinność i świat zwierzęcy), które są zróżnicowane przestrzennie;
- ☞ położenie geograficzne⁵ – przestrzeń geograficzną charakteryzuje określone położenie geograficzne i pewne cechy fizyczne (np. wzniesienie ponad poziom morza, urzeźbienie);
- ☞ możliwość podziału na elementy przestrzenne – dla celów badawczych lub praktycznych przestrzeń geograficzną można dzielić na elementy przestrzenne w oparciu o różne kryteria (np. dla oddania fizycznego zróżnicowania stosuje się jednostki fizjograficzne).

Wymienione cechy przestrzeni geograficznej tworzą kompleksy powiązanych komponentów określających warunki fizyczne, w których człowiek żyje i pracuje. Ich znaczenie polega na oddziaływaniu na podejmowaną i prowadzoną przez człowieka działalność gospodarczą i społeczną, w szczególności na jej zakres, charakter, formy natężenie i efektywność. Na powierzchni Ziemi możemy wyodrębnić zarówno obszary niewykorzystane przez człowieka jak również obszary jego aktywnej działalności gospodarczej. Ta pierwsza niewykorzystywana gospodarczo i niezamieszkała część przestrzeni geograficznej nosi nazwę *anekumenty*. Z kolei część przestrzeni geograficznej, na której człowiek żyje i prowadzi stale (*ekumena*) lub okresowo (*subekumenta*) działalność produkcyjną, usługową, handlową, konsumpcyjną i społeczną jest nazywana przestrzenią ekonomiczną⁶. Przestrzeń ekonomiczna jest zatem znacznie mniejsza od przestrzeni geograficznej. Składają się na nią osiedla wraz z infrastrukturą, obszary rolne,

leśne, wód śródlądowych oraz obszary rekreacji i turystyki. Należy jednak podkreślić, iż wraz z rozwojem gospodarczym zasięg przestrzeni ekonomicznej ulega rozszerzeniu. Mówimy wówczas o procesie ekonomizacji przestrzeni geograficznej⁷.

W przestrzeni ekonomicznej obowiązują prawa ekonomiczne⁸. Podobnie jak przestrzeń geograficzną przestrzeń ekonomiczną charakteryzuje określony zestaw cech szczególnych. Są to:⁹

- ☞ ograniczony zakres – przestrzeń ekonomiczna jest ograniczona występowaniem zjawisk ekonomicznych, w związku z tym jest nieciągła przestrzennie;
- ☞ zróżnicowanie jakościowe – przestrzeń ekonomiczna jest zróżnicowana jakościowo, co przejawia się w różnych sposobach użytkowania ziemi, w tym samym w różnicach funkcji jakie poszczególne obszary odgrywają w życiu społeczno-gospodarczym danego regionu czy kraju;
- ☞ węzłowo-pasmowy charakter – przestrzeń ekonomiczna tworzy strukturę przestrzenną gospodarki narodowej, która zazwyczaj przybiera kształt węzłowo-pasmowy, w którym węzłami określa się skupienia ludności, produkcji rolnej, przemysłowej i usług, a pasmami – układy infrastruktury technicznej (m.in. układy komunikacyjne, energetyczne, wymiany informacji), za pośrednictwem których wszystkie ogniwa gospodarki kooperują ze sobą, wymieniają dobra, ludzi i informacje;
- ☞ lokalizacja podmiotów ekonomicznych (tj. określenie ekonomicznych przyczyn i skutków rozmieszczenia podmiotów) – może mieć ona odniesienie ekonomiczne substancjalne (np. zysk, koszt) lub przestrzenne (odległość, sąsiedztwo, cena ziemi, sieć transportu, zasoby);
- ☞ podzielność przestrzeni ekonomicznej – przestrzeń ekonomiczna jest podzielna, w tym przypadku szczególne znaczenie mają granice państwowe, zamykają one bowiem obszar na którym prowadzona jest suwerenna polityka (prócz wyróżniania poszczególnych gospodarek narodowych stosuje się również podział na regiony ekonomiczne);
- ☞ koncentracja działalności ekonomicznej – działalność człowieka oraz jej intensywność występuje w przestrzeni ekonomicznej bardzo nierównomiernie na co mają wpływ różne czynniki o charakterze ekonomicznym, społecznym, politycznym oraz czynniki przyrodnicze, geograficzne oraz komunikacyjne.

Wspomniana powyżej niejednorodność przestrzeni geograficznej oraz jej zróżnicowanie sprawiają, że ze względów zarówno poznawczych, jak i praktycznych konieczny jest podział przestrzeni na części o jednakowej strukturze

komponentów (fizycznych, przyrodniczych, technicznych, społecznych, ekonomicznych) oraz jednorodnej naturze procesów przyrodniczych, ekonomicznych lub społecznych. W tym celu dokonuje się prób znalezienia i wyodrębnienia możliwie niewielkich obszarów wyraźnie jednorodnych i odróżniających się od obszarów sąsiednich¹⁰.

Przedmiotem podziału może być zarówno przestrzeń geograficzna jak i ekonomiczna. W ramach podziału przestrzeni geograficznej na podstawie analizy cech fizjograficznych, geologicznych, hydrograficznych, klimatycznych lub fitosocjologicznych wyróżnia się jednostki niższego rzędu zwane krainami geograficznymi. Są one czasem traktowane jako narzędzia kompleksowej analizy gospodarki. W tym przypadku opisuje się i bada wszystkie formy aktywności gospodarczej człowieka w ramach danej krainy geograficznej oraz próbuje się uzasadnić ich specyfikę i odrębność cechami przyrodniczymi takiej krainy, zakładając że dana kraina wraz ze zlokalizowaną na jej obszarze gospodarką stanowi geosystem. Kolejnym etapem tego typu analizy jest wyróżnianie *geomerów*¹¹. Pojęcie to oznacza wycinek przestrzeni geograficznej i ekonomicznej w przypadku, którego formy aktywności gospodarczej człowieka, jej strukturę i dynamikę oraz poziom rozwoju tłumaczy się warunkami przyrodniczymi panującymi nie tylko na powierzchni Ziemi, ale także w jej wnętrzu i atmosferze. W tym przypadku należy podkreślić, iż tak rozumianym geomerem może być zarówno kontynent jak i państwo, a także region, miasto, gospodarstwo rolne¹².

Na podstawie kryterium formalnego w przypadku przestrzeni ekonomicznej można zastosować również podział geodezyjny i kartograficzny. Jest to metoda stosowana przy zbieraniu danych statystycznych o gospodarce, stosowana aby wyeliminować zakłócenia porównywalności, wynikające z niestabilności podziałów administracyjnych przestrzeni. W tym przypadku dochodzi do nałożenia na mapę gospodarczą siatki kartograficznej pewnego typu i analizowania życia gospodarczego na obszarze jednostek przestrzennych o kształcie jednolitych figur geometrycznych (kwadraty, trójkąty, sześciokąty foremne), wynikających z charakteru tej siatki. Przykładem podziału o charakterze formalnym są również dokonywane przez władzę publiczną podziały terytorialne, których celem jest ustanowienie przestrzennych jednostek administracyjnych, samorządowych, statystycznych lub planistycznych¹³.

W odniesieniu do przestrzeni ekonomicznej można także dokonać podziału określanego pojęciem regionalizacji gospodarczej. Chodzi tu o podział przestrzeni ekonomicznej na regiony. Można w tym przypadku zastosować trzy kryteria. Po pierwsze stosując kryterium jednorodności gospodarki na danym obszarze oraz odmienności form jej występowania poza nim wyróżnia się regiony jednorodne, zwane również strefowymi lub homogenicznymi. Po drugie,

na podstawie kryterium powiązania przestrzeni z pewnym ośrodkiem wyznaczone są regiony ciężenia, zwane też *węzłowymi* lub *nodalnymi*. Tego typu region obejmuje obszary ciężące ku określonemu miastu, od którego zależy ich rozwój. Po trzecie w oparciu o kryterium kompleksowości gospodarki używa się podziału przestrzeni ekonomicznej na regiony kompleksowe, które są jednostkami przestrzennymi wykształconymi w związku z istnieniem układu podmiotów gospodarczych różnego typu, powiązanych ze sobą więzami ekonomicznymi lub technologicznymi.

Wymienione kryteria regionalizacji są stosowane w zależności od potrzeb. Regionalizacja gospodarcza w oparciu o pierwsze kryterium jest stosowana w odniesieniu do powierzchniowej działalności człowieka (np. rolniczej). Regiony ciężenia są stosowane w przypadku analizy powiązań handlowych i usługowych. Z kolei wyodrębnienie regionów kompleksowych służy ukazaniu wpływu formowania się sieciowych układów podmiotów gospodarczych na wykształcenie się jednostek przestrzennych warunkujących funkcjonowanie tych układów i będących zarazem konsekwencją ich istnienia¹⁴. W tym miejscu należy podkreślić, iż niezależnie od zastosowanego kryterium analizy struktury przestrzeni ekonomicznej jej podział ma zawsze charakter hierarchiczny (*taksonomia regionów*). Wyróżnia się zazwyczaj siedem szczebli taksonomii regionów: najwyższy stanowi cała przestrzeń ekonomiczna na przykład kraj (składający się zazwyczaj z kilku makroregionów), następnie wyróżnia się regiony typu *makro* (makroregiony), *mezo* (mezoregiony, zwane też regionami podstawowymi), *submezo* (submezoregiony), *mikro* (mikroregiony), *loko* (lokalne). Na najniższym szczeblu znajduje się zazwyczaj najniższa jednostka elementarna, będąca zazwyczaj podstawowym modułem podziału administracyjnego¹⁵.

Przestrzeń społeczna obejmuje natomiast obszary ze zbiorowościami społecznymi. Zasadniczymi jej składnikami są ludzie tworzący zorganizowaną zbiorowość, a nie obszar. Ten ostatni jest postrzegany jako zmienna niezależna, tzn. warunki naturalne ułatwiające istnienie zorganizowanej zbiorowości lub jako zmienna zależna od zorganizowanej zbiorowości. W przestrzeni społecznej obowiązują prawa społeczne¹⁶. Charakterystyki przestrzeni społecznej zwracają uwagę na siedem cech podstawowych tego pojęcia, tj.:¹⁷

- ☞ ograniczoność – przestrzeń społeczna jest ograniczona do występowania zjawisk społecznych (interakcja, integracja, socjalizacja), nie jest ona zatem ciągłą przestrzennie;
- ☞ zróżnicowanie materialnego funkcjonalizmu społecznego – dzięki zapleczu materialnemu przestrzeń społeczna zyskuje ramy działania. Zróżnicowanie materialnego funkcjonalizmu społecznego przejawia się w postaci

wyróżnienia struktur ludnościowych (ujętych demograficznie, kulturowo, ekonomicznie, jako ruchliwość demograficzna i przestrzenna), struktur społecznych (poziom urbanizacji, poziom i jakość życia, rozmieszczenie struktur społecznych), infrastruktury społecznej (materialny wyraz usług dla ludzi – sieci punktów, linii i powierzchni umożliwiających egzystencję człowiekowi), organizacji społecznych (religijnych, politycznych, prawnych).;

☞ segregacja społeczna – proces, w którym jednostki oraz grupy osiedlają się na obszarach wspólnoty zajmowanych przez ludzi o podobnych cechach społecznych lub zajęciach, w efekcie dochodzi do podziałów społecznych;

☞ hierarchia społecznych terytoriów – w literaturze społeczno ekonomicznej terytorium jako organizacja przestrzenna życia społecznego odzwierciedla się poprzez hierarchię, w jej ramach wyróżniono: terytorium bezpośredniego otoczenia osoby (poczucie przestrzeni osobistej), terytorium bezpośredniego współdziałania (stosunki międzyludzkie bezpośredniego współdziałania), terytorium zamieszkania (terytorium domowe, zapewniające wolność działania, poczucie intymności i kontroli nad danym obszarem) oraz terytorium publiczne (terytorium przestrzennej organizacji życia społecznego – religia, prasa, korzystanie z komunikacji miejskiej, zakupy w sklepach);

☞ pozycja ekologiczna – podmioty społeczne mają lokalizację określoną przez społeczne¹⁸ przyczyny i skutki, są to odniesienia funkcjonalne wyrażone przyznanymi prawami i obowiązkami podmiotu w otoczeniu społecznym oraz danej hierarchii;

☞ egocentryczność – wynika z subiektywnego przeświadczenia o wyjątkowości istnienia człowieka i zbiorowości, przez centrum człowiek określa swoje położenie w otoczeniu;

☞ podzielność przestrzeni społecznej – ma podłoże zmysłowe i wyobrażeniowe wyróżnia się zatem podzielność zmysłową (wynika z percepcji, jest doświadczeniem osobowym, odbiciem rzeczywistości, jest zawsze subiektywna) i wyobrażeniową (wynika z założenia, że mozaiki zróżnicowania można tworzyć dowolnie, jest to podzielność wtórna wynika z wyobraźni i przeżyć, zasadniczą rolę odgrywa pamięć i twórczość, jest subiektywna), ich rezultatem jest podzielność w niezliczonej ilości.

W literaturze przedmiotu w rozważaniach dotyczących zorganizowanych społeczności ludzkich spotykamy się również z wyróżnieniem przestrzeni ekologicznej (zbiór przedmiotów zaspakajających potrzeby człowieka), przestrzeni kulturowej (zbiór znaczeń dla podmiotu) oraz przestrzeni społecznej (ośrodek relacji społecznych). Rozróżnienia tego dokonał Andrzej Lisowski w pracy pt. *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*¹⁹.

Ostatni z wymienionych na wstępie typów przestrzeni – przestrzeń geodezyjna wynika z pomiarów wielkości i kształtu kuli ziemskiej. Jest to przestrzeń o charakterze jednorodnym, nie uwzględniająca występujących w rzeczywistości silnych różnicowań jakościowych powierzchni Ziemi. Kategoria ta jest stosowana w analizach geograficzno-ekonomicznych jako pojęcie wyjściowe dla konstruowania wszelkich teoretycznych modeli struktur przestrzennych. W tym miejscu należy podkreślić, iż powłoka ziemska jest jednak w rzeczywistości zróżnicowana pod względem fizycznym, biologicznym i geochemicznym, dla określenia tej heterogenicznej powierzchni posługujemy się zdefiniowanym wcześniej pojęciem przestrzeni geograficznej²⁰.

Analizując pojęcie przestrzeni oraz jej znaczenie w geografii ekonomicznej należy również wspomnieć o skalach geograficznych. Ważnym kierunkiem rozwoju współczesnej geografii ekonomicznej są bowiem rozważania dotyczące podziału przestrzeni ekonomicznej na jednostki przestrzenne, relacji między tymi jednostkami oraz odnoszenia omawianych kwestii ekonomicznych i społecznych do właściwych im jednostek przestrzennych²¹. Tematyka ta stała się niezwykle ważna w związku z dyskusją o tym co ma charakter globalny, regionalny bądź lokalny oraz w kontekście zyskującej na znaczeniu problematyki rozwoju regionalnego i lokalnego, dokonującego się w warunkach globalizacji gospodarki. Rozważania te wpisują się w szerszy nurt dyskusji i sporów toczonych w zakresie podstawowych kategorii epistemologicznych geografii ekonomicznej, tj. dywagacji na temat czym jest przestrzeń, miejsce i region²².

We współczesnej anglosaskiej geografii ekonomicznej wskazuje się kilka podstawowych cech rozumienia skali geograficznej²³:

- ☞ W sensie ontologicznym skale geograficzne są traktowane jako realnie istniejące materialne wytwory społeczne. Uważa się, że są one tworzone społecznie, co oznacza iż nie istnieją naturalne, gotowe skale, które należy odkryć (np. skala globalna, regionalna, lokalna). Przykładowo działalność przedsiębiorstw międzynarodowych nie polega na dostosowywaniu się do istniejącej *a priori* skali globalnej, lecz na jej budowaniu.
- ☞ Skale traktowane są w sposób relacyjny jako wymiar przestrzennego zróżnicowania, miara społeczna, która różnicuje przestrzeń.
- ☞ Pojęcie skali jest nie tylko relacyjne lecz również procesowe, co oznacza, iż skala postrzegana jest w kategoriach procesu a nie ustalonej całości. Przedmiotem zainteresowania jest głównie wytwarzanie, przekształcanie oraz niszczenie skal, określane pojęciem procesów skalowania lub reskalowania.
- ☞ Skale geograficzne nie są stałe, lecz historycznie zmienne.
- ☞ Coraz trudniej jest traktować skale geograficzne jako struktury hierar-

chiczne, w których jednostki, niższego rzędu, mające jednoznacznie określone granice, są wyraźnie podporządkowane jednostce wyższego rzędu, mającej również domknięte granice. Obecnie skale geograficzne coraz częściej są uważane za historycznie zmienne kontinuum, co odzwierciedla fakt, że coraz trudniej jest wskazać, gdzie kończy się dana skala a, gdzie zaczyna inna. Dodatkowo poszczególne procesy społeczne wytwarzają różne hierarchie skal, znaczenie takich terminów jak globalny, krajowy, regionalny, czy lokalny będzie więc różne jakościowo w zależności od historycznie i kontekstowo specyficznego rozkładu danego procesu społeczno-przestrzennego. W efekcie powstaje mozaika nierówno nałożonych i gęsto poprzekładanych geometrii skal.

Skale geograficzne odgrywają istotną rolę w analizach geograficznych. Godnym podkreślenia jest fakt, iż ich nowy sposób ujęcia poszerza możliwości interpretacji zjawisk i procesów społecznych. Ich stosowanie nabiera zwłaszcza znaczenia w warunkach globalizacji procesów gospodarczych, i jest coraz bardziej potrzebne z uwagi na dynamiczny charakter tych procesów i rolę jaką organizacja przestrzenna gospodarki odgrywa we współczesnych procesach wzrostu²⁴.

2. Przestrzeń w nauce o stosunkach międzynarodowych

Jedną z kluczowych kategorii pojęciowych na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych jest pojęcie przestrzeni międzynarodowej. Tradycyjnie jest ona ujmowana w kategoriach geopolitycznych. Autorzy reprezentujący to podejście skupiają się na analizie politycznej kontroli nad przestrzenią oraz działaniach państw obejmujących podbój, budowę stref wpływów, kolonializm, imperializm z użyciem rzeczywistej siły²⁵.

Stosunkowo nowym podejściem do definiowania przestrzeni międzynarodowej w nauce o stosunkach międzynarodowych jest koncepcja przestrzeni geoeconomicznej. Jest ona związana z rozwojem badań nad geoekonomią, które stanowią doskonały przykład interdyscyplinarności nauki o stosunkach międzynarodowych²⁶. Koncepcja przestrzeni geoeconomicznej odwołuje się bowiem do dorobku trzech dyscyplin naukowych, z których każda oferuje właściwy aparat pojęciowy. Są to: geografia (pojęcie przestrzeni, miejsca i czasu), ekonomia (m.in. globalizacja, postfordyzm, skala produkcji, liberalizacja i protekcjonizm), nauka o stosunkach międzynarodowych (suwerenne i terytorialne państwo z granicami politycznymi). W każdym z tych trzech przypadków głównym przedmiotem analizy jest relacja między miejscem i przestrzenią. Przykładowo na gruncie geografii ekonomicznej w charakterystykach współczesnych

procesów gospodarowania pojawia się teza o zanikaniu granic geograficznych. Nie stanowią one już bowiem istotnej przeszkody w międzynarodowych obrotach gospodarczych. Przestrzeń lokalnych miejsc jest zastępowana zatem przestrzenią konstytuowaną jedynie przez przepływy i transakcje²⁷. W pracach ekonomicznych pojawiają się natomiast rozważania dotyczące wpływu procesu globalizacji na zmianę funkcjonowania miejsca pojmowanego w kategoriach ekonomicznych jako gospodarka narodowa (dencentralizacja i rewitalizacja pojęcia skali gospodarowania). W nauce o stosunkach międzynarodowych relacja miejsca i przestrzeni odnosi się do państw funkcjonujących w środowisku międzynarodowym utożsamianym z przestrzenią międzynarodową²⁸.

Pojęcie przestrzeni geoeconomicznej zostało wprowadzone przez Deborah Cowen i Neila Smitha w artykule opublikowanym w 2009 roku²⁹. W polskiej literaturze przedmiotu szerokiej analizy tej kategorii pojęciowej dokonał Edward Haliżak³⁰. Autor ten przyjął metodologiczne założenia sformułowane przez Andrzeja Gałganka zgodnie z którymi:

- ☞ każdą przestrzeń w stosunkach międzynarodowych możemy traktować jako konceptualną i pragmatyczną;
- ☞ funkcją przestrzeni konceptualnej jest lokalizowanie wartości w przestrzeni a tym samym jej hierarchizacja;
- ☞ funkcja przestrzeni pragmatycznej przejawia się w działaniach na rzecz lokalizacji danych wartości w przestrzeni;
- ☞ przestrzeń pragmatyczna tworzona jest pod wpływem wiedzy działającego podmiotu (przeźrenie konceptualna) i określonych preferencji³¹.

Uwzględniając powyższe założenia E. Haliżak dochodzi do wniosku, że „przeźrenie geoeconomiczna to w pierwszym rzędzie projekt konstrukcji, wyobrażenia i odwzorowania rzeczywistości przez badacza, polityka, biznesmena”³². Przestrzeń geoeconomiczna jest zatem przestrzenią umowną. Można ją postrzegać z punktu widzenia państwa lub z systemowej – międzynarodowej perspektywy. Podstawą jej konstruowania w pierwszym przypadku są kryteria związane z procesami gospodarowania w skali przekraczającej tradycyjny obszar państwa na którym zlokalizowana jest jego gospodarka. W tym ujęciu przestrzeń geoeconomiczna jest efektem świadomych działań państw mających na celu zaspokajanie ich dwóch podstawowych potrzeb: bogactwa i siły. Obejmuje ona miejsca i lokalizacje różnych form aktywności ekonomicznej na obszarach innych państw o charakterze materialnym i niematerialnym (np. obecność za granicą towarów a także filii i oddziałów krajowych przedsiębiorstw)³³. W drugim przypadku przestrzeń geoeconomiczna jest pochodną podmioto-

wych relacji w poszczególnych dziedzinach oraz międzyrelacyjnych zależności³⁴. Niezależnie czy mamy do czynienia z przestrzenią z punktu widzenia państwa czy też całego systemu stosunków międzynarodowych dwie podstawowe zmienne odrywają kluczową rolę w konstruowaniu każdej przestrzeni geokonomicznej – państwo i rynek. Ich wzajemne oddziaływanie, istnienie równowagi funkcjonalnej między sferą aktywności ekonomicznej a instytucjami politycznymi państwa stanowi o istocie przestrzeni geokonomicznej³⁵.

W celu identyfikacji przestrzeni geokonomicznej oprócz kryterium przedmiotowego, należy zastosować również kryterium przedmiotowe. Pozwala ono bowiem przybliżyć jej strukturę. Przestrzeń geokonomiczna obejmuje dwie sfery: materialną i finansową. Pierwsza obejmuje trzy rodzaje struktur: międzynarodowe struktury produkcji, handlu oraz wiedzy i innowacji³⁶. Druga stanowi arenę akumulacji kapitału i/lub przekształcania oszczędności w fundusze pożyczkowe, to suma instytucji i regulacji wpływających na dostępność kredytu i relacje finansowe pomiędzy państwami oraz wszystkie czynniki oddziałujące na kursy i warunki wymiany walut³⁷. W tym miejscu należy podkreślić, iż wspomniane struktury tworzące przestrzeń geokonomiczną wzajemnie na siebie oddziałują. Jako przykład można przywołać relacje międzynarodowych struktur handlu z pozostałymi strukturami tej przestrzeni. Szczególnie silny związek cechuje relacje między strukturami handlu i produkcji. Efekty działalności wytwórczej bądź usługowej stają się bowiem przedmiotem obrotu międzynarodowego. W związku z tym cechy międzynarodowych struktur produkcji wpływają bezpośrednio na kształt międzynarodowego podziału pracy. Należy również zauważyć, iż przestrzeń geokonomiczną w wymiarze handlowym cechuje nie tylko związek ze strukturami produkcji ale również pozostałymi przedmiotowymi wymiarami struktury tej przestrzeni tj. z międzynarodowymi strukturami technologii i finansów. Rozwój handlu międzynarodowego zawsze był bowiem związany z postępem technicznym oraz rozwojem sektora finansowego. Analiza historii handlu międzynarodowego pozwala wysnuć wniosek, iż postęp techniczny umożliwiał nie tylko zwiększenie dynamiki obrotów handlowych dzięki wprowadzaniu nowych, szybszych bardziej pojemnych środków transportu ale również wpływał na strukturę wymienianych dóbr. Dynamika zmian technologicznych, zakres i tempo kreowania i wdrażania innowacji stanowią współcześnie podstawowe metody walki konkurencyjnej przedsiębiorstw i całych gospodarek narodowych, są także podstawą korzyści uzyskiwanych z handlu międzynarodowego³⁸. Z kolei sfera finansowa zapewnia cały system obsługi handlu międzynarodowego obejmujący m.in. ich finansowanie, rozliczenie, czy też instrumenty umożliwiające zmniejszenie bądź eliminację ryzyka wal-

towego często towarzyszącego transakcjom handlowym realizowanym w sali międzynarodowej³⁹.

Dokonana przez E. Halizaka analiza pojęcia przestrzeni geoeconomicznej oprócz definicji obejmuje również wskazanie jej głównych cech. Autor ten wyróżnił następujące atrybuty przestrzeni geoeconomicznej, identyfikujące ją jako fenomen uniwersalny:

- ☞ globalna jedność technologiczno-ekonomiczna. Transakcje i interakcje są realizowane na bazie jednolitych systemów technologicznych opartych na uniwersalnych prawach nauk technicznych i przyrodniczych. Procesy gospodarcze opierają się na uniwersalnych prawach ekonomii, co w praktyce przejawia się w stosowaniu wspólnych kryteriów statystycznych, operacji księgowo-rachunkowych, stosowania prawa gospodarczego wywodzącego się z anglosaskiej tradycji;
- ☞ dominacja jedyne w skali globalnej sposobu gospodarowania – określanego mianem globalnego kapitalizmu opartego na wartościach Zachodu (wolność, demokracja i własność prywatna);
- ☞ istotny poziom instytucjonalizacji przestrzeni geoeconomicznej w globalnej skali w wyniku działania głównych instytucji gospodarki światowej (m.in. MFW, GATT/WTO) przyczyniły się do ustanowienia wspólnych norm i standardów działania⁴⁰.

Pragmatyczny wymiar przestrzeni geoeconomicznej odnosi się do metod i środków działania podmiotów, w tym najważniejszego jakim jest państwo⁴¹. Celem państwa według badaczy reprezentujących geoeconomiczne podejście do analizy stosunków międzynarodowych jest opanowywanie tej przestrzeni w postaci rynków zbytu, miejsc alokacji produkcji i kapitału, promocji własnej marki państwa i krajowych produktów, ochrony własnych przedsiębiorstw, zapewnienia dostępu do zagranicznych czynników produkcji, przejmowania zagranicznych aktywów. Zawłaszczenie przestrzeni geoeconomicznej przez państwa dokonuje się w dużej mierze metodami handlowymi. Dobitnie pokazują to rozważania Edwarda Luttwaka, który charakteryzując współczesne sprzeczności i konflikty międzynarodowych zauważa, iż stosowane w przeszłości metody o charakterze militarnym zostały zastąpione metodami handlowymi a zdobywanie rynków międzynarodowych stało się substytutem lokowania baz i garnizonów wojskowych zagranicą⁴². Zdaniem tego autora bariery celne i kontyngenty są współcześnie odpowiednikiem granic obronnych, ukryte bariery handlowe można natomiast potraktować jako geoeconomiczny odpowiednik zasadzki sta-

nowiącej jeden z najskuteczniejszych manewrów w taktyce wojennej⁴³. Wydaje się zatem, iż dobrą ilustracją działań państw w duchu geoeconomii jest zagraniczna polityka ekonomiczna, w tym w szczególności polityka handlowa. Każdy rząd musi bowiem dokonywać wyborów w zakresie środków i narzędzi służących budowaniu możliwie najlepszej pozycji i udziału w międzynarodowej przestrzeni geoeconomicznej. W tym przypadku należy m.in. zdecydować czy otworzyć krajowy rynek na handel międzynarodowy, czy zliberalizować handel z niektórymi krajami w większym stopniu niż z innymi, czy zezwolić na intensyfikację wymiany handlowej tylko w wybranych sektorach gospodarki a w innych utrzymać ochronę rynku wewnętrznego rządzący muszą zatem wybrać między dwoma podstawowymi strategiami geoeconomicznego działania: polityką liberalizacji i polityką protekcjonizmu. Pierwsza z nich ułatwia uzyskanie jak najszerszego i w miarę swobodnego dostępu do rynków międzynarodowych. Druga z kolei służy rozwojowi krajowej produkcji, ochronie rynku wewnętrznego przed obcą konkurencją i wspieraniu własnej ekspansji na rynki zagraniczne⁴⁴. Współczesne państwa zazwyczaj decydują się na politykę mieszaną, łączącą oba kierunki polityki handlowej. W tym miejscu należy jednak podkreślić, iż geoeconomiczny arsenał środków realizacji celów przez państwa nie ogranicza się jedynie do narzędzi polityki handlowej. Geoeconomia jest bowiem formą strategii państwa, która stanowi funkcję oddziaływania wewnętrznych grup interesów i logiki rynku⁴⁵. Do narzędzi geoeconomicznego działania obok tradycyjnych i nowych instrumentów zagranicznej polityki ekonomicznej należą również instrumenty wewnątrz krajowe, w tym m.in. polityka monetarna, przemysłowa i technologiczna⁴⁶.

Możliwość tworzenia przestrzeni geoeconomicznej istnieje w przypadku wszystkich państw niezależnie od ich położenia geograficznego, jak miało to miejsce w ujęciu geopolityki. Możliwość działania w tym względzie zależy od aktywności i innowacyjności państwa⁴⁷. Nie tylko duże państwa o znaczącym potencjale gospodarczym odnoszą sukcesy w lokowaniu swoich wartości materialnych i niematerialnych za granicą ale także średnie i małe państwa mają niczym nieograniczone możliwości w tym zakresie, choć tym dużym z pewnością jest łatwiej o czym świadczą przykłady m.in. Stanów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Chin.

Niewątpliwie największą przestrzeń geoeconomiczną stworzyły Stany Zjednoczone. Według Aleksandry Jarczewskiej kraj ten opanował bowiem niemal wszystkie wymiary przestrzeni geoeconomicznej – od sfery finansowej, przez handel, inwestycje, produkcję i technologię aż po edukację i rozrywkę⁴⁸. W szczególności należy podkreślić, iż państwo to stworzyło zasady zgodnie z którymi poszczególne struktury globalnej przestrzeni geoeconomicznej funkcjo-

nują. Zasady te zostały stworzone zarówno poprzez indywidualne działania Stanów Zjednoczonych jak również na forum międzynarodowych instytucji gospodarczych, których powołanie często było inicjatywą USA⁴⁹. Można zatem uznać, iż współczesna globalna przestrzeń ekonomiczna została zaprojektowana przez Stany Zjednoczone. Było to możliwe dzięki zasobom, którymi dysponowała amerykańska gospodarka, zastosowanej przez ten kraj ideologii (różne odmiany koncepcji liberalnej) oraz umiejętnie prowadzonej zagranicznej polityki ekonomicznej (połączenie wolnego handlu z protekcjonizmem w zależności od aktualnych uwarunkowań oraz potrzeb)⁵⁰.

Tą samą drogą co Stany Zjednoczone podążają współcześnie Chiny. Atutem tego kraju w tym względzie jest systematycznie budowany w ostatnich latach potencjał gospodarczy. Według danych Banku Światowego Chiny po Stanach Zjednoczonych zajmują obecnie drugie miejsce na świecie pod względem rozmiarów gospodarki⁵¹. Kraj ten jest pierwszym światowym eksporterem towarów i czwartym eksporterem usług (w przypadku gdy w zestawieniu głównych światowych nie są zsumowane wyniki uzyskiwane przez wszystkie państwa członkowskie UE)⁵². W 2010 roku gospodarka chińska, po amerykańskiej, była druga w kolejności pod względem napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Chiny to również kraj dysponujący imponujących rozmiarów rezerwami walutowymi. W 2011 roku osiągnęły one poziom 3,3 bln USD⁵³. Przez niektórych ekonomistów wynik ten jest traktowany jako potwierdzenie tezy o przesunięciu środka ciężkości w gospodarce światowej do Azji Wschodniej, która jest często utożsamiana z tym państwem⁵⁴. Wspomniane wyniki gospodarcze są rezultatem konsekwentnie realizowanej przez władze chińskie strategii geoeconomicznej nastawionej dotychczas na utrzymanie wysokich wskaźników wzrostu gospodarczego poprzez stale wysoką stopę inwestycji, proeksportową politykę gospodarczą (dodatnie saldo wymiany handlowej, dodatni bilans obrotów bieżących, największe na świecie zasoby rezerw walutowych), kurs waluty narodowej ustalony na poziomie sprzyjającym rozwojowi eksportu, zrównoważone finanse publiczne, wysokie nakłady na B+R, napływ BIZ⁵⁵. Realizowana dotychczas przez ChRL strategia rozwoju gospodarczego stopniowo ulega zmianie. Zgodnie z przyjętą w 2011 roku nową strategią rozwoju na lata 2011–2015 kraj ten będzie dążyć do: zwiększenia konsumpcji wewnętrznej, wspierania rozwoju klasy średniej, ochrony środowiska, w tym redukcji emisji gazów cieplarnianych, zmniejszenia konsumpcji energii, co ma prowadzić do zmniejszenia zależności od importu nośników energii. W ten sposób chińskie władze odchodzą od absolutyzacji wzrostu gospodarczego opartego na zwiększających się nakładach inwestycyjnych i proeksportowej polityce na podstawie niedowartościowania własnej waluty. Głównym priorytetem dla Chin stał

się nacisk na konsumpcję wewnętrzną oraz wzrost dochodu na jednego mieszkańca. Chiny tym samym dążą współcześnie do bardziej zrównoważonego wzrostu gospodarczego⁵⁶. Nadal podstawowym elementem strategii chińskiej jest absolutnym priorytetem jest modernizacja.

Należy jednak podkreślić, iż proces tworzenia przestrzeni geoeconomicznej przez Chiny w porównaniu do Stanów Zjednoczonych jest na początkowym etapie, jego przejawem jest m.in. chińska obecność w Afryce i Ameryce Łacińskiej oraz próba budowy w Azji Wschodniej regionalnego systemu współpracy opartego na handlu i inwestycjach⁵⁷. Działania w tym kierunku rozpoczęły w zasadzie wraz z otwarciem chińskiej gospodarki związanym w dużej mierze z uzyskaniem członkostwa w Światowej Organizacji Handlu.

Specyficznym przykładem budowy przestrzeni geoeconomicznej są działania podejmowane przez Unię Europejską. Wydaje się, iż logikę geoeconomicznego działania dobrze oddaje prowadzona przez Unię Europejską polityka handlowa. Unia Europejska jest niewątpliwie największą potęgą handlową świata. Wartość eksportu UE w ostatnich latach znacząco przewyższa wynik, który uzyskały Chiny. Zgodnie z danymi Światowej Organizacji Handlu wartość wyeksportowanych przez UE towarów w 2011 roku wyniosła 2131 mld USD, co stanowiło 14,9% światowego eksportu. Unia Europejska jest również największym światowym importerem. W 2011 roku na rynek europejski sprowadzono towary o łącznej wartości 2344 mld USD, co stanowiło 16,2% światowego importu. Podobnie do handlu towarami kształtuje się również pozycja Unii Europejskiej w obrotach usługowych. UE jest nie tylko głównym globalnym eksporterem i importerem usług, lecz również zajmuje czołową pozycję w eksporcie poszczególnych ich kategorii. W 2011 roku UE dostarczyła na rynek międzynarodowy usługi o wartości 789 mld USD, co stanowiło 24,8% światowego eksportu. W tym czasie na rynek unijny sprowadzono usługi o wartości 639 mld USD, co stanowiło 21,1% ogółu światowego importu dóbr niematerialnych⁵⁸. Budowie pozycji UE w gospodarce światowej służy niewątpliwie wspólna polityka handlowa, w ramach której działania o charakterze wielostronnym w ramach WTO są uzupełniane umowami bilateralnymi zawieranyymi z głównymi partnerami handlowymi. W ramach tych porozumień UE uzyskuje mniej lub bardziej preferencyjny dostęp do rynków zbytu.

Przywołanie polityki handlowej jako przejawu budowy przestrzeni geoeconomicznej UE oraz pominięcie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa wynika z charakteru obu polityk. Pierwsza jest bowiem polityką w pełni wspólnotową realizowaną przez instytucje UE⁵⁹. Druga ma natomiast charakter międzyrządowy. Polega na koordynacji polityk zagranicznych państw członkowskich. Różnica ta wpływa niewątpliwie na efektywność obu polityk

w budowie przestrzeni geoeconomicznej UE. Większą skuteczność w tym względzie mają działania w ramach wspólnej polityki handlowej, stanowią one podstawę ekonomicznej mocarstwowości tego aktora stosunków międzynarodowych. Dostępne w literaturze przedmiotu charakterystyki wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa odwołujące się do geoeconomicznego paradygmatu podkreślają jednak, iż mimo jej międzyrządowego charakteru WPZiB także służy zawłaszczaniu przez UE przestrzeni geoeconomicznej. Stanowi ona ważny środek potwierdzania i umacniania tożsamości międzynarodowej UE⁶⁰.

3. Wnioski

Wraz zakończeniem zimnej wojny intensyfikacji uległa rywalizacja na obszarze międzynarodowych stosunków gospodarczych. Państwa, zwłaszcza wysoko rozwinięte, ale coraz częściej dynamicznie rozwijające się rynki wschodzące dążą do przeprowadzenia w poszczególnych sektorach gospodarki światowej. Mniejsze gospodarki poprzez działania prorozwojowe, starają się również zwiększyć szanse swoich gospodarek w światowej rywalizacji. Rywalizacja państw o dostęp do rynków, oraz utrzymanie bądź zdobycie pozycji w gospodarce światowej w warunkach dynamicznie rozwijającej się ekonomicznej globalizacji zrodziła potrzebę nowej konceptualizacji przestrzeni międzynarodowej a także redefinicji strategii państw stosownie do nowych okoliczności. Wydaje się, iż dobrze opisuje i wyjaśnia tę nową rzeczywistość sformułowany przez Edawrda Luttwaka paradygmat geoeconomii. Zgodnie z tym podejściem rywalizacja państw na arenie międzynarodowej jest prowadzona wedle nowej metody, „metody ekonomicznej”, która przejawia się w zastąpieniu tradycyjnych metod wojskowych metodami o handlowym charakterze. W geoeconomii jak pisze Luttwak „odpowiednikiem siły ognia jest kapitał inwestycyjny zgromadzony lub kontrolowany przez państwo; odpowiednikiem udoskonaleń rodzajów broni jest subsydiowany przez państwo rozwój nowych produktów; wspierana przez państwo penetracja rynku zastępuje bazy militarne i garnizony stacjonujące za granicą, jak również wpływy dyplomatyczne”⁶¹. Wydaje się, iż logikę geoeconomii dobrze oddają działania podejmowane przez czołowe gospodarki światowe (USA, UE, Chiny). Strategia ta nie jest jednak jedynie dla nich zarezerwowana, ponieważ znacznymi sukcesami w budowaniu przestrzeni geoeconomicznej mogą poszczycić także państwa średnie i małe.

Ekonomizacja współczesnych stosunków międzynarodowych zrodziła potrzebę tworzenia nowych paradygmatów wyjaśniających działania państw w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu międzynarodowym. Na tym gruncie rozwijają

się badania w ramach ekonomii politycznej stosunków międzynarodowych oraz stworzonego w jej ramach podejścia teoretycznego – geokononii. Jedną z podstawowych kategorii pojęciowych wypracowanych w ramach tego nurtu rozważań jest pojęcie przestrzeni geokonomicznej. Termin ten oddaje związek geografii ekonomicznej i nauki o stosunkach międzynarodowych. Wykorzystując dorobek geografii nauka o stosunkach międzynarodowych tworzy własne koncepcje przestrzeni międzynarodowej, w tym wspomniane pojęcie przestrzeni geokonomicznej. Pojawienie się w naukowym dyskursie tego pojęcia jest dowodem zainteresowania nowymi interpretacjami przestrzeni międzynarodowej. Potrzeba geokonomicznego ujęcia przestrzeni międzynarodowej to efekt zarówno zmian w rzeczywistości materialnej, jak również dążenia przedstawicieli nauki o stosunkach międzynarodowych do stworzenia nowych, bardziej wyrafinowanych i skutecznych instrumentów objaśnienia rzeczywistości międzynarodowej⁶².

Podsumowując powyższe rozważania należy również podkreślić, iż wykorzystanie koncepcji przestrzeni nie jest jedynym elementem zapożyczonym przez naukę o stosunkach międzynarodowych z nauk geograficznych. Kolejnym przykładem może być bowiem wykorzystanie w analizie stosunków międzynarodowych skal geograficznych⁶³. Jest to jedno z rozwiązań, które można zastosować w badaniu stosunków międzynarodowych⁶⁴. Wielu autorów podejmujących problem poziomów analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych odwołuje się do tej geograficznej koncepcji.

PRZYPISY

1. E. Haliżak (red.), *Geokononomia*, Warszawa 2012.
2. K. Kuciński, *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, Warszawa 2004, s. 15.
3. S. Leszczyński, „Pojęcie czynnika przestrzeni i jego rola we współczesnej gospodarce”, w: *Elementy teorii planowania przestrzennego*, Warszawa 1972.
4. Ibidem.
5. Położenie geograficzne jest usytuowaniem punktu na kuli ziemskiej, który można określić matematycznie, lecz równocześnie analizować jakościowo, oznaczając np. stosunek części lądowej do morskiej. J. Tkocz, *Podstawy geografii społeczno-ekonomicznej*. Wykład teoretyczny, Katowice 2008, s. 166.
6. K. Kuciński, „Organizacja przestrzeni gospodarki”, w: K. Kuciński (red.), *Geografia ekonomiczna*, Kraków 2009, s. 37.
7. Ibidem, 35-36.
8. J. Tkocz, op. cit., s. 167.
9. Ibidem, s. 167-168.
10. K. Kuciński, *Geografia ekonomiczna. Zarys ...*, op. cit., s. 26.
11. Koncepcja geometrów została zaproponowana przez dwóch szwajcarskich geografów

- H. Boescha i H. Carla. Zob. H. Boesch, „Zur Stellung der modernen Geographie”, *Geographia Helvetica*, 1962, nr 162, s. 288; H. Carol, „Zur Theorie der Geographie”, *Mitteilungen der Osterreichischen Geographischen Gesellschaft*, 1963, nr 1, s. 23-38.
12. Ibidem, s. 30.
 13. K. Kuciński, *Organizacja przestrzeni...*, op. cit., s. 43-44.
 14. Zob. K. Kuciński, *Podstawy teorii regionu ekonomicznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.
 15. K. Kuciński, *Geografia ekonomiczna. Zarys...*, op. cit., s. 27-28.
 16. J. Tkocz, op. cit., s. 170-171.
 17. Ibidem, 172-174.
 18. W tym ujęciu „społeczny” oznacza iż bierze się pod uwagę miarę rodziny, społeczności lokalnej, zbiorowości ponadlokalnej - państwa.
 19. Zob. A. Lisowski, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Warszawa 2003.
 20. K. Kuciński, *Geografia ekonomiczna. Zarys...*, op. cit., s. 15-16.
 21. Zob. S.A. Marston, „The Social Construction of Scale”, *Progress in Human Geography*, 2000, 24, s.219-242; N. Brenner, „The Limits of Scale? Methodological Reflections on Scalar Structuration”, *Progress in Human Geography*, 2001, 25, s. 591-614; J. Uitermark, „Re-scaling, «scale fragmentation» and the Regulation of Antagonistic Relationship”, *Progress in Human Geography*, 2002, 26, 743-765; A. Herod, „Scale: the Local and the Global”, w: S.L. Holloway, S.P. Rice, G. Valentine (red.), *Key Concepts in Geography*, London 2003, s. 229-247.
 22. K. Kuciński, *Geograficzna perspektywa...*, op. cit., s. 25.
 23. B. Domański, „Nowe idee w światowej geografii społeczno-ekonomicznej”, w: Z. Chojnicki (red.), *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*, Poznań 2004, s. 179-180.
 24. K. Kuciński, *Geograficzna perspektywa...*, op. cit., s. 26.
 25. E. Halizak, „Pojęcie i istota przestrzeni geoeconomicznej”, w: E. Halizak (red.), op. cit., s. 31.
 26. Szerzej na temat pojęcia i istoty geoeconomii zob.: E. Halizak, „Geneza geoeconomii – ideowe i materialne przesłanki”, w: E. Halizak (red.), op. cit., s. 17-29; D. Cowen, N. Smith, „After Geopolitics? From Geopolitical Social To Geoeconomics”, *Antipode* 2009, vol. 41 no. 1, s. 38-44; R.M. Kubarych, *Geo-economics Injects New Uncertainties into Troubled Markets*, Council on Foreign Relations, New York May 2004, <http://www.cfr.org/economics/geo-economics-injects-new-uncertainties-into-troubled-markets/p7039> (dostęp 27.08.2012).
 27. Zob. M. Castelles, *The International City*, Oxford 1986; K. Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the International Economy*, London 1990.
 28. E. Halizak, *Pojęcie i istota...*, op. cit., s. 31-37.
 29. D. Cowen, N. Smith, op. cit., s. 22-48.
 30. E. Halizak, op. cit., s. 30-42.
 31. A. Gałganek, „Przestrzenny obraz świata w nauce o stosunkach międzynarodowych”, *Sprawy Międzynarodowe*, 1989, nr. 3, s. 97-98.
 32. E. Halizak, *Pojęcie i istota...*, op. cit., s. 30.
 33. Ibidem, op. cit., s. 39.
 34. Ibidem, s. 40.

35. Ibidem, s. 40-41.
36. Ibidem, s. 41.
37. K. Jędrzejewska, „Międzynarodowe struktury finansów”, E. Halizak (red.), op. cit., s. 124. Por. S. Strange, *States and Markets*, London 1988, s. 91.
38. M.A. Weresa, „Czynnik technologiczny w handlu zagranicznym. Wybrane aspekty teoretyczne i implikacje dla Polski”, w: K. Budzowski, S. Wydmus (red.), *Problemy handlu międzynarodowego*, Kraków 2000, s. 188.
39. A. Wróbel, „Międzynarodowe struktury handlu”, w: E. Halizak (red.), op. cit., s. 75-76.
40. E. Halizak, *Pojęcie i istota...*, op. cit., s. 42.
41. Ibidem, s. 30.
42. E. Luttwak, *Turbokapitalizm*, Wrocław 2000, s. 154. Zob. E. Luttwak, „From Geopolitics to Geoeconomics. Logic of Conflict. Grammar of Commerce”, *The National Interest*, 1990/91, no. 20, s. 17-23.
43. E. Luttwak, *Turbokapitalizm*, op. cit., s. 154-156.
44. J. Kofman, *Nacjonalizm gospodarczy- szansa czy bariera rozwoju*, Warszawa 1992, s. 99.
45. E. Halizak, „O istocie geoeconomicznego działania”, w: E. Halizak (red.), op. cit., s. 49. Na temat oddziaływania wewnętrznych grup interesów na zagraniczną politykę ekonomiczną państwa zob. R. Rogowski, *Commerce and Coalitions*, Princeton, 1989; J. Tavares, „Trade, Factor Proportions, and Political Rights”, *The Review of Economics and Statistics*, 2008, vol. 90; J. Viner, *The Customs Union Issue*, Stevens and Sons Ltd., London, 1950; J. Viner, *Studies in the Theory of International Trade*, New York, 1950; R. Baldwin, „21st Century Regionalism: Filling the Gap Between 21st Century Trade and 20th century Trade Rules”, World Trade Organization, *Staff Working Paper*, 2011, no. 8, s. 25.
46. E. Halizak, *O istocie...*, op. cit., s. 49. Szerokiego omówienia narzędzi wykorzystywanych przez państwa zgodnie z logiką geoeconomicznego dokonali autorzy trzeciej części pracy pt. *Geoekonomia*. Zob. E. Halizak (red.), op. cit., s. 187-528.
47. E. Halizak, *Pojęcie i istota...*, op. cit., s. 41.
48. A. Jarczevska, *Przestrzeń geoeconomiczna Stanów Zjednoczonych*, w: E. Halizak (red.), op. cit., s. 529.
49. Zob. D. Harvey, *The New Imperialism*, Oxford 2003; M. Perelman, *The Invention of Capitalism*, Durham 2000.
50. Ibidem, s. 529-530 i 533.
51. Dane z roku 2011. World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> (dostęp: 25.07.2012).
52. Dane z roku 2011. WTO, *World Trade Report 2012*, Geneva 2012, s. 34-36.
53. Stan na 31 grudnia 2010 r. według danych: CIA World Factbook 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> (dostęp: 25.07.2012).
54. Zob. E. Halizak, „Konsekwencje kryzysu dla porządku międzynarodowego: czy Wschodnia Azja przejmie pałeczkę od Zachodu?”, w: *Rocznik Strategiczny 2009/10*, Warszawa 2010, s. 36-37.
55. Zob. Y. Qu, F. Cai, „Understanding China's Workforce Competitiveness: a Macro Analysis”, *Journal of Chinese Human Resource Management*, 2011, vol. 2, s. 8-22.
56. E. Halizak, „Gospodarka światowa: na zwolnionych obrotach”, w: *Rocznik Strategiczny*

- 2011-2012, Warszawa 2012, s. 80.
57. E. Halizak, *Geoekonomiczna strategia Chin*, w: E. Halizak (red.), op. cit., s. 597.
 58. WTO, *World Trade Report 2012*, Geneva 2012, s. 31-33.
 59. W momencie wejścia w życie Traktatu Lizbońskiego podstawą polityki handlowej stało się rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (art. 207 ust. 2) przyjmowane zgodnie ze zwykłą procedurą prawodawczą. Zapis ten znacząco przyczynił się do wzmocnienia roli Parlamentu Europejskiego w ustanawianiu polityki handlowej Unii. Procedura negocjacyjna i zawierania międzynarodowych umów z zakresu Wspólnej Polityki Handlowej nie uległa jednak zasadniczej zmianie. Rokowania w sprawie Wspólnej Polityki Handlowej niezmiennie prowadzi Komisja, na podstawie upoważnienia uzyskanego od Rady. Podczas rokowań obie te instytucje są odpowiedzialne za zapewnienie zgodności negocjowanych rozwiązań z wewnętrznymi zasadami i politykami UE. Komisja prowadzi negocjacje w konsultacji ze specjalnym Komitetem Rady (Komitetem ds. Polityki Handlowej, dawniej Komitetem Artykułu 133), któremu regularnie przedstawia sprawozdania z przebiegu rozmów. Nowym obowiązkiem nałożonym na Komisję w tej kwestii przez TFUE jest konieczność prowadzenia sprawozdawczości w tym zakresie także dla Parlamentu Europejskiego. A. Wróbel, „Mechanisms and Instruments of Common Commercial Policy. Implications for Poland” w: A. Adamczyk, K. Zajączkowski (red.), *Poland in the European Union: Adjustment and Modernization Lessons for Ukraine*, Warsaw-Lviv 2012, s. 120.
 60. P.J. Borkowski, „Unia Europejska – «soft power» jako modelowy aktor geoekonomiczny”, w: E. Halizak, op. cit., s. 582.
 61. E. Luttwak, *Turbokapitalizm*, op. cit. s. 151.
 62. E. Halizak, *Pojęcie i istota...*, op. cit., s. 31.
 63. Zob. L. Sjoberg, „Scaling IR Theory: Geography’s Contribution to Where IR Takes Place”, *International Studies Review*, 2008, vol. 10, s. 472-500.
 64. Zob. N. Brenner, „Between Fixity and Motion Accumulation, Territorial Organization, and the Historical Geography of Spatial Scales”, *Environment and Planning D: Society and Space* 1998, vol. 16, s. 459-481; R. Howitt, „The World in a Grain of Sand: Towards a Reconceptualisation of Geographical Scale”, *Australian Geographer*, 1993, vol. 24, no. 1, s. 33-44.